

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗАЛУЧЕННЯ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ ДО ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

© 2017 ЩЕТИНІНА Л. В., РУДАКОВА С. Г., ЮРЧЕНКО А. Ю.

УДК 331.5

Щетиніна Л. В., Рудакова С. Г., Юрченко А. Ю. Соціально-економічні проблеми залучення людей з інвалідністю до трудової діяльності в Україні

У статті досліджено та проаналізовано соціально-економічні проблеми громадян з інвалідністю в Україні, визначено причини труднощів з працевлаштуванням цієї категорії населення та недоліки законодавчої бази щодо забезпечення прав осіб з обмеженими можливостями. На базі дослідження потреб осіб з інвалідністю та статистичної інформації обґрунтовано актуальність даної теми. Запропоновано методи та шляхи вирішення виявлених проблем. Аналіз статистичної інформації та чинного законодавства дав можливість виявити потенціал підвищення якості життя осіб з інвалідністю та забезпечення їх соціально-економічної ідентичності. Доведено та обґрунтовано необхідність залучення осіб з інвалідністю до громадського та трудового життя. Перспектива подальших досліджень пов'язана із проведенням соціологічних досліджень щодо дотримання суспільством правових засад Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні».

Ключові слова: громадяни з інвалідністю, соціальний захист, державна допомога, працевлаштування, законодавство.

Бібл.: 8.

Щетиніна Людмила Валеріївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03680, Україна)

E-mail: sludval@ukr.net

Рудакова Світлана Григоріївна – кандидат технічних наук, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03680, Україна)

E-mail: prime.info@i.ua

Юрченко Анна Юріївна – студентка факультету управління персоналом, соціології та психології, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03680, Україна)

E-mail: annayurchenko.27@gmail.com

УДК 331.5

Щетинина Л. В., Рудакова С. Г., Юрченко А. Ю. Социально-экономические проблемы привлечения людей с инвалидностью к трудовой деятельности в Украине

В статье исследованы и проанализированы социально-экономические проблемы граждан с инвалидностью в Украине, определены причины трудностей с трудоустройством этой категории населения и недостатки законодательной базы по обеспечению прав инвалидов. На базе исследования потребностей людей с инвалидностью и статистической информации обоснована актуальность данной темы. Предложены методы и пути решения выявленных проблем. Анализ статистической информации и действующего законодательства дал возможность выявить потенциал повышения качества жизни лиц с инвалидностью и обеспечения их социально-экономической идентичности. Доказана и обоснована необходимость привлечения лиц с инвалидностью к общественной и трудовой жизни. Перспектива дальнейших исследований связана с проведением социологических исследований по соблюдению обществом правовых норм Закона Украины «Об основах социальной защищенности инвалидов в Украине».

Ключевые слова: граждане с инвалидностью, социальная защита, государственная помощь, трудоустройство, законодательство.

Библ.: 8.

Щетинина Людмила Валериевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры управления персоналом и экономики труда, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03680, Украина)

E-mail: sludval@ukr.net

Рудакова Светлана Григорьевна – кандидат технических наук, доцент кафедры управления персоналом и экономики труда, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03680, Украина)

E-mail: prime.info@i.ua

Юрченко Анна Юрьевна – студентка факультета управления персоналом, социологии и психологии, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03680, Украина)

E-mail: annayurchenko.27@gmail.com

UDC 331.5

Shchetinina L. V., Rudakova S. G., Yurchenko A. Yu. The Socio-Economic Problems of Involving Persons with Disabilities in the Labor Activity in Ukraine

The article explores and analyzes the socio-economic problems of citizens with disabilities in Ukraine, determining the reasons for the difficulties in employing this category of population, and shortcomings in the legislative framework for ensuring the rights of disabled persons. Relevance of the present topic has been substantiated on the basis of studying the needs of people with disabilities and statistical information. Methods and ways of addressing the problems identified have been suggested. The analysis of statistical information and the effective legislation has provided an opportunity to identify the potential for improving the quality of life of persons with disabilities and ensuring their socio-economic identity. The necessity to involve persons with disabilities in the social and working life has been proven and substantiated. Prospect for further research is related to the sociological researches on the social observance of the legal norms of the Ukrainian Law «On the foundations for protection of disabled persons in Ukraine».

Keywords: citizens with disabilities, social protection, State aid, employment, legislation.

Bibl.: 8.

Shchetinina Ludmila V. – PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Personnel Management and Labour Economics, Kyiv National Economic University named after V. Hetman (54/1 Peremohy Ave., Kyiv, 03680, Ukraine)

E-mail: sludval@ukr.net

Rudakova Svetlana G. – PhD (Engineering), Associate Professor of the Department of Personnel Management and Labour Economics, Kyiv National Economic University named after V. Hetman (54/1 Peremohy Ave., Kyiv, 03680, Ukraine)

E-mail: prime.info@i.ua

Yurchenko Anna Yu. – Student of the Faculty of Personnel Management, Sociology and Psychology, Kyiv National Economic University named after V. Hetman (54/1 Peremohy Ave., Kyiv, 03680, Ukraine)

E-mail: annayurchenko.27@gmail.com

За офіційними даними Державної служби статистики України частка осіб з обмеженими фізичними можливостями складає 6,2% від загальної чисельності населення нашої країни. Цей відсоток підвищується щорічно. Так, з 2010 р. до 2015 р. їх чисельність зросла з 2,6 мільйонів до понад 2,8 мільйонів осіб. Люди з інвалідністю є абсолютно серед усіх верств населення України. Найбільша їх частка, близько 80%, є особами працездатного віку.

Причинами інвалідності є загальне захворювання, інвалідність з дитинства, нещасний випадок на виробництві (трудова каліцтво чи інше ушкодження здоров'я), професійне захворювання, поранення, контузії, каліцтва, захворювання [1]. Також за останні роки збільшення відсотка громадян з інвалідністю відбулося через військовий конфлікт на сході України. Тому перед державою постає нагальне завдання соціального захисту осіб з інвалідністю. Беззаперечно, не можна говорити про те, що законодавством не передбачено пільг та допомоги для осіб з обмеженими фізичними можливостями. Проте постає питання, чи повною мірою органи державної влади усвідомлюють їх потреби та сприяють їх забезпеченню?

Серед потреб даної категорії громадян можна виділити економічні, соціально-психологічні, професійні та адаптаційні. До *економічних* належать державні пенсії по інвалідності, потреба в медичній підтримці, в гідному матеріальному заохоченні праці, в можливості отримання додаткового доходу у вигляді премій і бонусів, в адекватній оцінці трудових зусиль та результатів праці. Щодо *соціально-психологічних* потреб, то до них відносимо потребу в причетності до суспільно значущої справи, приналежності до трудового колективу, відчутті рівноправності з іншими членами колективу підприємства, у психокорекції, соціальній та творчій реабілітації, у морально-психологічній підтримці трудової діяльності, у наявності квоти для прийняття на роботу. До *професійних* належать потреби: в розвитку трудового потенціалу, у професійній освіті, у поглибленому діагностуванні потенційних професійних можливостей, у пристосуванні робочого місця з урахуванням безпеки та особливих потреб. *Адаптаційні* потреби включають необхідність у протезно-ортопедичних засобах реабілітації, в адаптованості до соціального та виробничого середовища за допомогою засобів реабілітації, в особистому транспортному засобі для забезпечення мобільності, трудову адаптацію та психологічну готовність до праці.

Це і є переліком, який відображує реальну картину потреб інвалідів та змушує замислитися, чи можуть пільги, встановлені законодавством, повною мірою їх забезпечити. Впроваджені органами влади правові норми з питань матеріальної допомоги не відповідають реаліям сьогодення. Сума пенсій, які нараховуються громадянам з обмеженими фізичними можливостями, не тільки не відповідає європейському рівню, але є значно нижчою від установленої у світі межі бідності, яка дорівнює 5 долларам на день.

Зрозуміло також те, що особи з обмеженими фізичними можливостями, крім матеріальної допомоги, потребують соціальної приналежності (ідентичності).

Потрібно усвідомити, що економічні та політичні проблеми країни не є виправданням дефіциту гідних рівня та якості життя громадян з інвалідністю. Проблема в тому, що суспільство не визнає їх трудовий та інтелектуальний потенціал. Роботодавці не мають бажання брати на роботу інвалідів, створювати для них відповідні умови праці, нести за них відповідальність. А поки в суспільстві не сформується стійке переконання в тому, що інваліди – це не тільки об'єкт проявів співчуття і гуманності, але й потужний потенціал для економічного, інтелектуального та творчого розвитку суспільства, проблеми цих людей у нас в країні не будуть вирішені повною мірою.

Для розробки рекомендацій щодо покращення соціально-економічного статусу осіб з обмеженими фізичними можливостями потрібно дослідити причини низького рівня та якості життя цієї групи населення.

Головним суб'єктом соціального захисту інвалідів залишається держава. Діяльність держави полягає в розробці заходів, створенні відповідних інститутів, застосуванні механізмів, призначених забезпечувати життєві та соціальні потреби інвалідів, реалізовувати громадянські права та свободи, створювати рівні можливості для їх інтеграції в суспільство, сприятливі умови для забезпечення соціальної, медичної, трудової реабілітації інвалідів [2]. Для аналізу помилок і прорахунків у державному управлінні для початку було б доцільно проаналізувати законодавчі норми щодо осіб з обмеженими фізичними можливостями.

По-перше, необгрунтованою є державна допомога по інвалідності. Хоча її сума й зростає, проте її підвищення не відповідає темпам інфляції та цін у країні. Крім того, незрозуміло, чому сума пенсії по інвалідності розраховується з прив'язкою до прожиткового мінімуму. Адаже абсолютно зрозумілим є факт, що ця категорія людей має значно вищі потреби, ніж люди з не обмеженими фізичними можливостями.

Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» є правовим базисом соціального захисту громадян з обмеженими можливостями. Але в ньому є статті, які потребують доопрацювання та які не виконуються через відсутність належного контролю з боку держави. У Законі зазначено, що з метою реалізації творчих і виробничих здібностей інвалідів та з урахуванням індивідуальних програм реабілітації їм забезпечується право працювати на підприємствах, в установах, організаціях, а також займатися підприємницькою та іншою трудовою діяльністю, яка не заборонена законом [3]. Проте, з огляду на розмір державної допомоги, особам з обмеженими можливостями чи не доцільніше буде на перше місце поставити саме мету забезпечення себе мінімальними умовами для життя? Адаже встановлена на даний момент допомога по інвалідності не може забезпечити навіть найпримітивніші потреби людини. Не кажучи вже про те, що дана категорія людей несе додаткові витрати, пов'язані зі станом здоров'я.

У статті 7 Закону говориться про те, що органи місцевого самоврядування зобов'язані інформувати інвалідів про зміни та доповнення законодавства про соціальну захищеність інвалідів. Однак чи здійснюється

така діяльність насправді та чи знають особи з інвалідністю про свої права у суспільстві? Це питання набуває особливої актуальності в умовах, коли ця категорія населення не тільки не може бути дискримінованою, але й повинна мати пільги порівняно з особами з не обмеженими фізичними можливостями. Якщо так, то виникає запитання: чому велика чисельність цих громадян не зареєстрована в державній службі зайнятості? Не зрозумілим є й той факт, що особи з інвалідністю часто переконані в неможливості працевлаштуватись або претендувати на посаду з гідними умовами та оплатою праці. Стверджувати, що ця проблема існує через їх небажання працювати, абсурдно. Адже для цих громадян дуже важливий психологічний контекст працевлаштування, а саме: відчувати соціальну приналежність та суспільну корисність, самореалізовуватися та використовувати свій трудовий потенціал. Отже, проблема непроінформованості про соціальну захищеність існує, незважаючи на встановлені законодавством положення.

Крім того, у Законі «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» зазначено, що для підприємств, установ, організацій, у тому числі підприємств, громадських організацій інвалідів, фізичних осіб, які використовують найману працю, установлюється норматив робочих місць для працевлаштування інвалідів у розмірі чотирьох відсотків середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік. Беззаперечно, держава повинна регулювати працевлаштування осіб з обмеженими фізичними можливостями, тобто обов'язковий відсоток працевлаштованих громадян з інвалідністю в організаціях та підприємствах є доцільним. Проте чи логічно встановлювати однакові умови для підприємств різного виду економічної діяльності та різних регіонів України?

За останніми даними Мінсоцполітики, інвалідів I групи найбільша кількість у Донецькій, Львівській та Одеській областях – відповідно 8,8%, 5,8%, 5,6% від загальної чисельності інвалідів I групи в Україні. Стосовно інвалідів II групи, найбільша їхня чисельність – у Донецькій області, місті Києві та в Одеській області – 8,1%, 7,1%, 7,0%. У Донецькій, Львівській та Дніпропетровській областях мешкає найбільше інвалідів III групи, порівняно з іншими регіонами України, – 11,1%, 8,2%, 6,6% відповідно від загальної чисельності інвалідів III групи [4]. Логічно було б встановити в цих областях обов'язковий відсоток працевлаштування громадян з інвалідністю, вищий від існуючого зараз. Однак слід зауважити, що в країні відсутня статистична інформація щодо таких соціально-демографічних характеристик інвалідів, як чисельність інвалідів за віковими групами, чисельність працездатних інвалідів у працездатному віці, освітньо-кваліфікаційний рівень інвалідів [5].

Також очевидно, що існують підприємства, де вимоги до співробітників несумісні з патологіями, наявними в більшості людей з інвалідністю. Для таких підприємств 4% норма працевлаштування інвалідів є неприйнятною і тільки штовхає ці підприємства до корупційних махінацій. Разом з тим, є підприємства, установи, організації, де специфіка та умови праці ідеально

підходять для інвалідів. Наприклад, вони можуть працювати не тільки в офісах, але й удома та дистанційно. Норма працевлаштування інвалідів на таких підприємствах повинна бути набагато більшою за встановлену державою норму.

Сьогодні значна чисельність роботодавців недоотримується цієї статті Закону, а реальні відсоткові співвідношення осіб з інвалідністю на підприємствах є значно меншими. В організаціях приймають рішення про сплату санкцій за робоче місце, призначене для працевлаштування інваліда і не зайняте інвалідом, у розмірі середньої річної заробітної плати на підприємстві. Адже роботодавці стверджують, що таким чином значно скоротять свої витрати. Незрозуміло, чому вони вважають, що створити відповідні умови праці для інвалідів є більш затратно, ніж постійно сплачувати санкції державі. Також незрозумілою є думка, що працевлаштування інвалідів спричинить ряд проблем щодо мікроклімату в організації. І найбільш необґрунтованим є твердження, що працівник, якого візьме підприємство на роботу замість особи з обмеженими фізичними можливостями, зможе краще впоратися з дорученими обов'язками.

Підтвердженням наявності думок щодо непродуктивності роботи людей з обмеженими можливостями є скарги осіб з інвалідністю на упереджене ставлення роботодавців, коли вони проходили співбесіду. Але після того, як їх взяли на роботу, таке ставлення докорінно змінювалося [6]. Люди з особливими потребами набагато більше цінують своє робоче місце, часто краще справляються зі своїми обов'язками, відзначаються працьовитістю та цілеспрямованістю.

Проблема, що спричиняє упереджене ставлення до осіб з інвалідністю, полягає у стереотипному мисленні роботодавців. На жаль, навіть у цивілізованих суспільствах люди з інвалідністю стикаються з упередженим ставленням до себе з боку оточуючих. Це створює бар'єри для повноцінного життя та розвитку таких людей, обмежує можливості освіти, зайнятості та активної участі в суспільному житті.

Стереотипне мислення є однією з найрозповсюдженіших недоліків роботодавців та рекрутерів при проведенні співбесід та прийнятті на роботу. Незважаючи на те, що сучасне суспільство диктує тенденції до викорінення дискримінації та старомодних необґрунтованих тверджень про непродуктивну працю осіб з інвалідністю, на даний момент не вдається повністю позбутися даної проблеми.

Щодо позитивних статей чинного законодавства, то суми сплачених санкцій підприємствами за Законом використовуються Фондом соціального захисту інвалідів. У цьому випадку, хоча й відбувається порушення Закону, проте за санкціоновані кошти надається допомога особам з обмеженими фізичними можливостями.

Інший вихід, який знайшли підприємці задля економії, полягає в оформленні у штат особи з інвалідністю на мінімальну заробітну плату без реального виходу її на роботу. У цьому випадку не лише порушується Закон, але й не сплачується підприємством санкції, які можуть бути використані для надання допомоги громадянам з інвалідністю.

Щоб подолати цю тенденцію, потрібно усвідомити, що ще, крім неврахування територіального розташування та виду економічної діяльності організації, провокує підприємців до порушення даного Закону.

На нашу думку, існує декілька причин, крім вищезазначеної. По-перше, це непроведення державними органами регулярних перевірок щодо: працевлаштування інвалідів, забезпечення їх відповідними умовами праці та їх задоволеності виконуваною роботою. Завдяки перевіркам на постійній основі можна простимулювати роботодавців облаштовувати робочі місця для осіб з обмеженими можливостями. Крім того, можна запобігти ситуаціям, коли громадянин з інвалідністю оформлений у штат, але реально його роботу на підприємстві виконує інша особа. Таким чином, роботодавцям доведеться сплачувати санкції за недотримання законодавства України, а не прикриватися формально працевлаштованими особами з обмеженими можливостями. Зараз органи державної влади, встановлюючи відповідальність роботодавців за порушення, спираються лише на звітність, а не на реальні факти.

Крім того, проблемою є необізнаність роботодавців щодо можливостей використання трудового потенціалу осіб з інвалідністю. Для усвідомлення того, що особи з обмеженими можливостями можуть мати навіть вищий трудовий потенціал, ніж особи без інвалідності, потрібно розкрити сутність цього поняття. Трудовий потенціал людини характеризується її працездатністю, рівнем освіти й професійно-кваліфікаційної підготовки, знаннями, навичками, здібностями, ставленням до праці, ініціативністю, активністю, організованістю, мобільністю [7]. Зрозумілим є факт, що людина з інвалідністю може отримати гідну освіту у вищому навчальному закладі, мати великий життєвий досвід та високий рівень природних здібностей, бути активною та ініціативною. Крім того, кількість сфер самореалізації для людини з інвалідністю є значно меншою порівняно з людиною без інвалідності. І серед них трудова діяльність. Тому не можна стверджувати, що при збільшенні відсотка осіб з інвалідністю на підприємстві зменшується сукупний трудовий потенціал його працівників. Отже, ще однією проблемою низького відсотку працевлаштованих інвалідів є необізнаність роботодавців та фахівців з підбору персоналу щодо відповідності прямого зв'язку між фізичними можливостями людини та рівнем її трудового потенціалу.

Наступною проблемою, яку можна виділити як причину низької замученості інвалідів до трудової діяльності, є відсутність усвідомлення державними органами влади, роботодавцями й загалом усім суспільством необхідності для людей з інвалідністю відчувати свою суспільну приналежність та корисність. Потрібно усвідомити, що корінь проблем людей з інвалідністю полягає у відсутності механізму масового та економічно доцільного їх включення в активне громадсько-корисне життя [8]. Людям з обмеженими можливостями потрібно відчувати свою значущість у суспільстві та усвідомлювати, що вони приносять користь для оточення.

Роботодавці ж вважають, що, оформлюючи інвалідів на мінімальну заробітну плату без реального їх залу-

чення до роботи, допомагають цій категорії населення. Адаже таким чином грошова винагорода виплачується їм задарма. Проте такими діями вони психологічно пригнічують громадян з інвалідністю та демонструють непотрібність людей з фізіологічними чи психологічними вадами. Саме тому такі махінації підприємців дискримінують громадян з обмеженими можливостями та негативно впливають на їх психоемоційний стан.

Отже, неусвідомленість соціумом необхідності соціальної приналежності громадян з інвалідністю є ще однією причиною порушень законодавства роботодавцями.

До того ж, існує проблема на державному рівні, що не дозволяє громадянам з інвалідністю бути повною мірою соціально приналежними та реалізовувати свій трудовий потенціал на підприємствах. Вона полягає у відсутності спеціального обладнання, яке дозволяє людям з обмеженими можливостями пересуватися та вести повноцінний спосіб життя. Проявляється ця проблема в низькому відсотку транспортних засобів у країні, які спеціально обладнані для інвалідів. У зв'язку з цим вони не мають жодної змоги дістатися до роботи без сторонньої допомоги. Проблемою також є і ліфти, які також в багатьох будинках не переобладнані для людей з особливими потребами. Дуже незначна кількість світлофорів, якими можуть безпечно користуватися люди з вадами зору. Метрополітеном також далеко не всі особи з обмеженими можливостями можуть самостійно дістатися до необхідної станції. Навіть бордюри в нашій країні стають справжньою перешкодою для людини у візку. Отже, без сторонньої допомоги громадянин з інвалідністю пересуватися нашою країною не в змозі, не кажучи вже про щоденний шлях до роботи. Та й зі сторонньою допомогою пересування по місту стає для цих людей справжньою перешкодою.

Вирішити цю проблему в змозі лише органи державної та місцевої влади, адже щоб переобладнати транспортні засоби, забезпечити інвалідам зручне та безбар'єрне пересування по місту, потрібні значні фінансові інвестиції.

Огляд соціально-економічних проблем осіб з інвалідністю дає можливість сформулювати рекомендації для покращення наявної негативної ситуації в нашій країні. На нашу думку, державним органам влади потрібно вдосконалити чинне законодавство щодо громадян з обмеженими можливостями, збільшити допомогу по інвалідності та впроваджувати заходи, які змінять ситуацію щодо працевлаштування цієї категорії населення, наприклад посилити контроль за роботодавцями.

Також потрібно докорінно міняти мислення населення нашої країни щодо громадян з обмеженими можливостями. Адаже саме на підприємстві лягає обов'язок щодо їх працевлаштування та обладнання для них відповідних умов праці. І від того, яке буде ставлення роботодавців до осіб з інвалідністю, наскільки вони будуть проінформовані щодо працездатності цих громадян, а також наскільки вони будуть усвідомлювати їхню потребу працювати, буде залежати загалом ситуація з працевлаштуванням громадян з обмеженими можливостями. Водночас проблема залучення осіб з інвалідністю до

трудової діяльності не може розглядатися окремо від проблеми забезпечення державою спеціального обладнання, яке дозволить людям з інвалідністю вести повноцінний спосіб життя та самостійно пересуватися. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 31.05.2012 р. № 415 «Про внесення змін до наказу Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 р. № 1317». *Офіційний вісник України*. 2012. № 42.
2. **Кравченко М. В.** Актуальні проблеми соціального захисту інвалідів в Україні. Державне управління: теорія та практика. 2010. № 2. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10kmvziu.pdf>
3. Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» від 21.03.1991 р. № 875-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/875-12>
4. **Іпатов А. В., Ханюкова І. Я.** Про стан інвалідів в Україні. Український вісник медико-соціальної експертизи. 2014. № 1. С. 5–13.
5. Україна: на шляху до соціального залучення: національна доповідь про людський розвиток/Лібанова Е., Левенець Ю., Макарова О. та ін. Незалежне видання Програми розвитку ООН в Україні. 2011. 124 с.
6. Інтернет-портал «Труд». URL: http://www.trud.gov.ua/control/uk/publish/printable_article;jsessionid=3F8E84EAF021B74FDB89D882E3E1D0F?art_id=149403
7. **Крушельницька Я. В.** Фізіологія і психологія праці: підручник. Київ: КНЕУ, 2003. 367 с.

8. Лук'янов О. Джерела та шляхи вирішення проблем людей з інвалідністю. URL: <http://gurt.org.ua/blogs/Олександр%20Лук'янов/1711/>

REFERENCES

- Ipatov, A. V., and Khaniukova, I. Ya. "Pro stan invalidiv v Ukraini" [On the situation of disabled people in Ukraine]. *Ukrainskyi visnyk medyko-sotsialnoi ekspertyzy*, no. 1 (2014): 5-13.
- Internet-portal «Trud». http://www.trud.gov.ua/control/uk/publish/printable_article;jsessionid=3F8E84EAF021B74FDB89D882E3E1D0F?art_id=149403
- Kravchenko, M. V. "Aktualni problemy sotsialnoho zakhystu invalidiv v Ukraini" [Actual problems of social protection of invalids in Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka*. <http://www.academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10kmvziu.pdf>
- Krushelnytska, Ya. V. *Fiziolohiia i psykholohiia pratsi* [Physiology and psychology of work]. Kyiv: KNEU, 2003.
- Libanova, E. et al. *Ukraina: na shliakhu do sotsialnoho zaluchennia: natsionalna dopovid pro liudskiy rozvytok* [Ukraine: towards social engagement: national human development report]. *Nezalezhne vydannia Prohramy rozvytku OON v Ukraini*, 2011.
- [Legal Act of Ukraine] (1991). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/875-12>
- [Legal Act of Ukraine] (2012).
- Lukianov, O. "Dzherela ta shliakhy vyrishennia problem liudei z invalidnistiu" [Sources and solutions to the problems of people with disabilities]. <http://gurt.org.ua/blogs/Олександр%20Лук'янов/1711/>